

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT

TÓTH ÁRPÁD:

BAKÓ ENDRE

BARTA JÁNOS

FRIED ISTVÁN

KUN ANDRÁS

TANDORI DEZSŐ

TANULMÁNYAI

GYŐRI LÁSZLÓ

KOVÁCS ISTVÁN

RÓZSA ENDRE

SZÉCSI MARGIT VERSEI

„SZÉNABOGLYA”

KASSÁK LAJOS NAPLÓJA

HARMINCHETEDIK ÉVFOLYAM

1986/4

alföld

HARMINCHETEDIK ÉVFOLYAM — 1986. ÁPRILIS

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT TÓTH ÁRPÁD

<i>Barta János</i> : Tóth Árpád műhelyében	3
<i>Tandori Dezső</i> : „Vadul fellobban a homály” (Tóth Árpád költészetéről)	16
<i>Kun András</i> : A makulátlan poéta kínjai (A fiatal Tóth Árpád a korai Nyugat lírai körképében)	22
<i>Fried István</i> : Aquincumi korcsmában (Bevezetés Tóth Árpád versének világába)	26
<i>Bakó Endre</i> : Tóth Árpád és a Csokonai-kör	32
<i>Szekér Endre</i> : Tóth Árpád közelében (Jegyzetek Tóth Eszter Csáládi emlékek Tóth Árpádról című könyvéről)	37

*

<i>Szécsi Margit</i> versei: Mottó, Eszköz hava, Jelenés könyve, A perzsa kert	41
<i>Győri László</i> versei: Csönd, Musée de l'homme	43
<i>Rózsa Endre</i> versei: <i>Én(ekel)te(t)ő</i> , Rimbaud	45
<i>Kassák Lajos</i> : Szénaboglya (naplójegyzetek, 11. rész)	47
<i>Kovács István</i> verse: Át-átváltozások	61
<i>Belányi György</i> verse: Teremtés	61
<i>Kárpáti Kamil</i> verse: Énekszó, a végén noah-noah párbeszéddel	62

Fórum

<i>Varga Csaba</i> : Egy reformer gondolatai	65
--	----

Kritika

<i>Elek Tibor</i> : Az áttételek írója (Grendel Lajos prózájáról)	78
<i>Simon Zoltán</i> : Dobai Péter: A birodalom ezredese	83
<i>Horpácsi Sándor</i> : Bólya Péter: A vihar szeme	84
<i>Gróh Gáspár</i> : Kovács István: Véset	86
<i>G. Kiss Valéria</i> : Iránytalan térben (Szöllösi Zoltán: Égítető)	89
<i>Hima Gabriella</i> : Berkes Erzsébet: Pillanatképek	92
<i>Olasz Sándor</i> : Balogh Edgár: Hidverők Erdélyben 1944–46	93
<i>Szulovszky János</i> : A politikus Herman Ottó (Erdődy Gábor: Herman Ottó és a társadalmi-nemzeti felemelkedés ügye)	95

Figyelő

<i>Mizser Lajos</i> : Két évszázad komi versei	97
<i>Bertha Zoltán</i> : Magyar költői antológia Portugáliában	98
<i>Nyirkos István</i> : Tudósok – bibliográfiák	99

Képek

A borítón *Móré Mihály* Tóth Árpád-illusztrációi: *Rozskenyér* (I), *Lélektől lélekig* (II, III) és *Jó éjszakát!* (IV). A belső grafikák *Fátyol Zoltán* alkotásai.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

Agh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József és Serfőző Simón versei
G. Kiss Valéria esszéje a Hetekről
Kassák Lajos kiadatlan naplója: *Szénaboglya*
Osztojkán Béla elbeszélése
Bakos István, Csorba Piroska és Kóta Dénes írásai oktatáspolitikáról, iskoláról, tanári közérzetről
Kritika – Figyelő

alföld

Irodalmi, művelődési és kritikai folyóirat

Juhász Béla főszerkesztő
Márkus Béla főszerkesztő-helyettes
Aczél Géza olvasószerkesztő
Bakó Endre
Fülöp László
Imre László
Simon Zoltán
Veliky János rovatvezetők

A makulátlan poéta kínjai

A FIATAL TÓTH ÁRPÁD A KORAI NYUGATLÍRAI KÖRKÉPÉBEN

„A szépség költői”, pontosabban: az esztéticizmus képviselői közül utoljára hagytuk a „gáncstalan költőt”, a baudelaire-i „poète impeccable”-ot, a „nemes és magas poétát”, aki Babits ékesszóló nekrológja szerint (= Nyugat, 1928. II:635–638.) leginkább maradt „mindvégig hű a költő igazi hivatásához, amely mégis csak szépségek teremtése, s amelyhez mind többé-kevésbé hűtelenek lettünk e káromkodó és nyers dalú korban. Szépséget teremteni abból az anyagból, ami éppen van – kicsiny és szomorú életünk anyagából!” Tóth Árpád egész költészetére s költői fejlődésvonalára nézve mindez bizonyosan így igaz, ám a *Hajnali szerenáddal* (1913, Nyugat kiadása) való indulásakor ez némiképpen még másként festett.

Egymás után olvasva az egykorú kritika által is együtt emlegetett „debreceniek” bemutatkozó köteteit, erőszakolt (s hiábavaló) irodalomtörténeti jóvátétel nélkül is megállapítható: Nagy Zoltán *Csend! Aranymadár!*-ja (1913, Nyugat kiadása) művészileg volt olyan sokszínű és érlelt kötet, mint Tóth Árpád sokkal alanyibb, költőileg elsővérebb lírájának gyűjteménye. Mindkettőben ott érezhető életnek és költészetnek más és más, de egyaránt rendkívül erős diszkrpanciája, ami azonban Tóth Árpád esetében voltaképpen mindmáig némileg leegyszerűsítve tudatosult.

Már az első igazi kritika (Karinthy Frigyes: *Tóth Árpád* – Figyelő = Ny, 1910. II. 1896–1898.) olyan fenntartás nélkül és szuggesztíven szólt a „finom és arisztokratikus költő” lírai karakterisztikumáról, hogy nyomában jó ideig még az értőbb szakmai közvélemény sem igen ismerte fel vagy el az artistikus szépség poétájának mélyen rejlő dialektikus ellentmondásait. Ilyen mindjárt a Karinthy által revelatív módon fejtegetett „állandó és elvégzett szomorúság folytonos megújulása”, hiszen a *Hajnali szerénád* egész költészete voltaképpen valóban „egyetlen lírikus érzés monokordján” szólal meg. „... téma és hangulat mindig ugyanaz: tompa, reménytelen szomorúság – mindig *ugyanaz* a szomorúság. Fejlődés, alakulás, valamely lírai lendület felé tartó tömörülése a lírikus eszméknek, pointe vagy akár csak érzetése annak, hogy valami befejeződött: mindennek nyoma sincs.” Ez alapvetően kétségtelenül erénye, de legalábbis előnye az ő költészetének, s Karinthy okkal mondja: „Soha egységesebb poétát nem ismertem. Hangja, tónusa, ritmusa, az a mód, ahogy hasonlatait felállítja – minden szavára bélyeget nyom.” Ám hiába hangsúlyozza Karinthy, hogy ez „egy kedves és szuggesztív, meleg, művészettel igazolt *modor*”, nem pedig modorosság – az egyazon szomorúság artistikus szépségének is megvan a maga egyhangú telítettsége, elsablonosodása.

Tóth Árpád jól tudta ezt, s ezért állandó szomorúságának kevésbé változatos belső világát feltűnően plasztikus tárgyiasságon igyekezett átszűrni. („... azok a legkedvesebb poétáim, akiknek víziója erős, plasztikus és így okvetlenül őszinte, érdekes, megindító” – írta 1909-ben a debreceni fiataloknak *Szomorú füzek alján* címmel kiadott verseskönyvéről.) Költészetének legendás képgazdagságát Oláh

Gábor a *Nyugat* nagyjai közül egyedül Adyével tartotta mérhetőnek; Kosztolányi szavai szerint pedig „Ez a költő (...) realista, mint Csokonai és Arany”, mert „a földön marad, a körülötte levő »dolgozókba« kapaszkodik. (...) Rendkívüli vízióval ölel át mindent, ami van, s mindenre, ami útjába jön, az egyéni élet forrását fújja.” Mindezt érdemes megtoldanunk azzal a Tóth Árpád-irodalomban kevésbé emlegetett sajátossággal, mely a tökéletes alanyi költő karakteréhez különös módon éppen nem katexochen lírikusi, hanem epikus vonást ad. Ha a Tóth Árpád-i esztéticista költői ennek az artisztikus tárgyiasághoz való, bizonyos mértékig szükségképpen ellentmondásos viszonyában az epikusságnak sem az elbeszélő, sem a leíró jellegét nem hangsúlyozzuk önnön mértékén túl, akkor Vajda Endre úttörő érdemének kell tartanunk, hogy rámutatott: „a rejtett epikának és reflexióvá oldott érzelemnek műfaji elrendeződése építi fel a lírai verset Tóth Árpádnál” (*A lírai vers felépítése Tóth Árpádnál* = Pap Károly-emlékkönyv, Debrecen, 1939.). Jól értve az analógiás kifejezést, semmi félreérthető nincs abban, hogy Tóth Árpád költői elgondolásában „a költő nem mint lírikus én, hanem mint epikus alak van felfestve a költemény vásznára, hasonlatosan a középkori mesterekhez, kik alkotásaikban beállították saját alázatos alakjukat”. Immár az esztéticista költői ennek „monumentális elgikus” megszólalását – hogy úgy mondjuk – tartalmilag közelebről szemügyre véve, mindjárt a legsúlyosabb ellentmondásra találunk. Rónay György a *Hajnali szerenád belső terei*-ről írt tanulmányában (R. Gy.: *Nagy nemzedék*, 1971.) már-már vitriolba mártott tollal mutatta meg a makulátlan költő legendájának visszaját, kiváltképpen ami Tóth Árpádnak önmagához való hűségét illeti. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy nem egyszerűen emberi-művészi őszintétlenségről, még kevésbé önáltatásról van itt szó, hiszen a *Hajnali szerenád* verseinek lényege éppen saját élethelyzete, léte és vágyai, álmai áthidalhatatlan szakadékanak tükröztetése, e tragikus hasadtságnak akárhányszor expressis verbis kimondása (*Egy leány szobájában*, *Őszi alkonyat*, *Orfeumi elégia*). Bizonyos, hogy az élettől és önmaga gyöngeségeitől megnyomorított költő kompenzációként – Julow Viktor szavait idézve –, furcsa morbid vigasztalásképpen fejlesztette ki magában a dekadencia receptjei szerint a bánat kiélvezésének képességét, s formálta meg önmagából egy időre „a bánat kéjencének lírai típusát” (*Tóth Árpád születésének 75. évfordulója* = Alföld, 1961, 3:167–178.). Ám ettől a mélyebb esztétikai probléma még megmarad; nevezetesen az, hogy Tóth Árpád ilyen, *Sóhaj*-típusú versei nem feltétlenül jelzik ennek az önstilizálásnak nemcsak szükségképpen kényszerű, hanem alapvetőleg alkatidegen voltát. Abban ugyanis aligha kételkedhetünk, hogy ő eredendően valóban olyan poétaember volt, amilyennek kritikájában Halasi Andor, visszaemlékezésében pedig Tersánszky Józsi Jenő megörökítette. A *Hajnali szerenád*nak egyik legértőbb kritikusa szerint „az élet árnyékait kereső lantosok divatos csoportjába állott be ez az új fiatal poéta. (...) A halál apostolai, a divatos életfájdalom lángszavú szerzetesei és parfümös prédikátorai között Tóth Árpád egy szerény és szemérmes novícius.” (Vö. újra: H. A.: *A jövő felé*. Vál. kritikai írások 1905–1963, 48–52.) Tóth Árpádnak e különös csoportba való beállítását nem nehéz megmagyarázni összetett emberi egyéniségének sajátos vonásaiból (betegségtudatából, magát elengedő, feminin alkatából, bizonyos tekintetben a felnőttégen innen maradásából stb.) és „a magyar irodalom kamaszkorának” atmoszférájából. A problémát igazából annak a nem is alapmotívumnak, hanem alapvető összefüggés-láncolatnak fölfejtése jelenti, amelyet Tersánszky korai visszaemlékezése hangsúlyozott arról szólva, hogy „Tóth Árpád nagyon is ennek az osztálynak, a kisvárosi önálló, céhes kézműves polgároknak ivadéka volt. Az öntudat hatalma, a józanság

nála abszolút érvényű volt cselekedeteire, sőt indulataira és elképzeléseire nézve is. (...) Ez a kemény, konok polgári erény szózata még azt is megtagadtatta Tóth Árpáddal, amit ő maga is, mások is a legtöbbször tartottak magából, a költőt. Ki merem itten mondani, hogy Tóth Árpád előttem a legbizalmasabb perceiben sokszor elítélőleg nyilatkozott a költészetnek arról a válfajáról, amelyet kifejezetten dekadens költészetnek lehet tartani. (...) Ő maga a saját verseinek egy jelentős részéről azt vélte, hogy túlmenni azon a határon, amit az egészség megszab. És a szeretetét ezek iránt a művei iránt a szülő görcsös szeretetének tartotta, amely a beteg, béna gyermekét is körülveszi szívével, vagy azt még jobban.” (*Az ifjú Tóth Árpád* = Nyugat, 1931. II. 503–511.)

Így viszont egy tágabb összefüggésben törvényszerű, hogy ahol ez az egzisztenciális másleánygűség (nemcsak máslet!) nem jelződik kellő finomsággal és egyértelműséggel (*Esti könnyek, Kincs, Interieur*), illetve egyáltalán nem tükröződik (*Szobák*), ott Tóth Árpád – több-kevesebb egyéni színezettel és nagyobb-kisebb formanyelvi leleményességgel – a dekadencia virtuóz vagy kevésbé sikeres imitálójának bizonyul. Annak oka, illetőleg magyarázata, hogy ez az alkatidegenség, lelki diszparitás a szóban forgó versek jó részében mégsem bántóan érvényesül, elsősorban nem formaművészetének magas fokában keresendő, hanem költői formaadásának jellegében: az artisztikusan tárgyias stilizálás sajátos képességében.

Ez a fajta költői stilizálás olyanképpen teremt stílusegységet Tóth Árpád korai verseiben, hogy a tárgyiasítás a dekadens képzelgéseknél a sajátosítás, egyénítés, konkretizáció irányában munkál (*Sóhaj, Kincs, Esti vízió*); a reális élethelyzet, az alanyi érzések tükröztetésében pedig elfátyolozó, tompító módon érvényesül (*A parkban, Őszi alkonyat, Egy leány szobájában*). Az *Esti könnyek* lidérces vízióval indul: „Jaj, az ő testét láttam szűz ágya tiszta vásznán, S csodáltam mélyen és szelíden és paráznán, S úgy jajdult el szívemben vérvő, ledöfött vágyam, Oly búsan s elvetetten, mint harc után a tarlón Az átszúrt katona, ki zsibbadó fejét A hűvös földre gyúrja...”, de két lépésben a költő valós élethelyzetének már-már köznapias stilizálásába vált át: „Éjfél lett lassan... s lomhán nyúltam egy // szivarért én, S furcsa csodának tetszett, hogy elhagyottan nyúló Újjaim közt víg fényvel föllobogott a gyújtó S hogy törődött ajkamról illatos füst szállt békén.” A másik oldalon pedig az *Interieur* reális életszituációjából („Karszékeimet tárt ablakomhoz húzom, S az egyszerű utcát csodálva nézem”) megszépítően, dekoratívan stilizált lírai szituáció lesz: „S tudom: most szép zárt ajkam bús vonalja. Az ábránd egyre fantasztikusabb, S egyszerre fölremlik, mily kusza s dőre... S fejem álmos mosollyal dől előre, S számból kihull a hűlt szivarcsutak...” S innen van a *Hajnali szerenád* verseinek nagy részében valami művészileg is jelentkező kényszerűség, fásultság, rosszkedvűség; mintha a költő nem igazán érdekelten haladna valóságos életének színterein. Legjobb verseiben viszont valóban „lappangó tartalmak élő szervezetét érezzük impresszionizmusa mögött: az élet tartalmának tragikus érzését, s e tragikus érzés annál intenzívebb s mélyebb, mert megalkuvás nélkül s egészben szubjektív, nem szimbolikus” (kiemelés Karinthy szövegéből – K. A.). Karinthy szemében „Tóth Árpád l’art pour l’art művészete” éppen ezért lesz „talán az egyetlen a legfrissebb művészetek közül, mely nekünk, »akik immáron újra az eszmei tartalom felé evezünk«, érthető és szimpatikus, mert ez a szomorúság nyíltan, »arisztokrata göggel« önmagát gyászolja csak, s nem az Embert, a szó szoros, testi értelmében sajnálja önmagát: kezét, lábát sajnálja és siratja”. Ugyanakkor a korai versek fejlődéstörténeti tendenciájára figyelve, nem kétséges, hogy a költői pálya emelkedő ívét a *Hajnali szerenád* legjobb verseiben éppen az ezen a téren történő „nyitás” biztosítja.

Az első Nyugat-beli közléstől (*A parkban* – Kafka Margitnak és *Meddő órán* – Turcsányi Eleknek, 1908. dec. 16.) a *Látomáson*, *Légyotton* (Schöpflin Aladárnak), *Reggelen*, *Tavaszi elégián*, *Tavaszi holdtöltén át* (valamennyi 1909-ből) az *Esti vízióig* (Boross Lászlónak), *Este a temetőig* (Füst Milánnak), *Ó, Vigaszig* (Lányi Viktornak, valamennyi 1911-ből) s az *Obulusig* (1913) a fejlődés lényegi tartalmát kettős kibontakozás adja: egyrészt a külsőségekben megmutatkozó díszítettség visszaszorulása, másrészt az alanyi érdekeltségnek erősebbé és szellemileg tágasabbá válása: a pillanatnyiség tragikumának egyre mélyebb és egyetemesebb megélése.

Az artisztikus tárgyiasságra való szinte veleszületett költői hajlama Tóth Árpádot eddig sem az ún. objektív líra felé vonzotta. A költői objektivációt nála önmagának egy-egy tárgyas situációban történő mintegy kívülről nézése képezte. Ha Baudelaire és Samain hívét foglalkoztatta is érzelmeinek, hangulatainak tárgyas részletező megjelenítése, valójában az érzelmeknek s hangulatoknak nem valós tárgyiasságba kívánczó, részletezett belevetítésére törekedett, hanem azoknak („csak”) artisztikus és kifejező, dekoratív tárgyasítására. Az *Őrszi alkonyat* ihletetlen stilizált impresszionista látványában, „az illatban s a csendben A nagyszerű és komoly fák alatt Sötét arcát kegyetlen és szép öklére hajtván Szunnyad a bánatom, mint este a szfinx alján A fantasztikus és fáradt arab”. A jövő felé „bujá mosollyal s epedve” nyújtózó vágya pedig „mint lomha szultán, Kinek, szép háremhölgye lágy derekához nyúlván, Remegnek parfümös és puha ujjai; S míg fátylait lebontja alázattal és szelíden, S táncol előttem szüzen és mezíten a jövő”. (Vö. még *Esti szonett*, *Kincs*, *Sóhaj*.)

Jóllehet Komlós Aladár *Az új magyar líra*-beli frappáns jellemzésében van némi túlzás („a testi-lelki közérzés költészete, pszichofizikai líra ez”), a Tóth Árpád-i vers bizonyosan egyre inkább „a kuszán, de mégis egységesen teremtő eleven érzés művének” készül. Stiláris szempontból a megújulás leginkább abban mutatkozik meg, hogy a hasonlítottat elhomályosító, keresetten és kimódoltan szép képi tömörség, mintegy ötvösműszerű kialakítás egyre kifejtettebb, eldottabb, egyszerűbb hasonlatoknak, metaforáknak engedi át a megjelenítés terepét. Nyilvánvalóan azért, mert végül is ez felel meg inkább képes beszéde mélyebb ösztönének: az artisztikusságban is meghittsége, otthonosságra, bizalmasságra vágyakozásnak. Jellemző, hogy még „a szőke néember” szobájában elhangzó monológ is milyen természetes, meghittten példálózó versbeszédben szabadul fel: „Nézd, szólottam magamhoz, mily zölden haloványon Csillog e nő szeme az estben... érzed? érted? Egykedvű és fakó jelzőlámpás ez élted Komor sinjei közt egy sötét állomáson...” (*Egy leány szobájában*). Vagy gondoljunk csak a szemléletileg és életérzésbelileg is messzire előre mutató *Evokáció egy csillaghoz* és még inkább a címadó *Hajnali szerenád* szuggesztív sodrású, áradóan vallomásos versbeszédére („Annuska, alszol? bús utcák során A bús hajnalban járok egyedül, S hogy vigasztaljon, halkan hegedül Fantáziám, a magányos cigány”). Ennek a fajta költői közvetlenségnek „benyomóssága” mondatja Babitscsal, hogy Tóth Árpád talán „nem is tudatosan teszi ezt, hanem valami passzív és szinte gépies ösztönből, mely hasonlít a korallállatok ösztönéhez. A költő igazi és ősi ösztöne ez!” De tegyük hozzá: igazában nem annyira a – Füst Milán találó szavával – „remekelő”, műves, manierista költőé, hanem „az istenáldotta”, alanyi költőé, akinek lírája tisztán érzelmi megindultságból fakad. Végül a hangoltság (mely lényegénél fogva a hangulaton túl, de a törekvésen innen áll) egyeduralma érteti meg igazán a *Hajnali szerenád* ritmusbeli, verselési monotóniáját, bizonyos egyhangúságának kifejezőerejét és szépségét. Azt, hogy – miként arra már Halasi

Andor rámutatott – a fiatal Tóth Árpád verseinek „egzisztenciális ritmusában” a zenéhez szükséges akarat hiányában megszülető ritmusszabályosság sajátos esztétikai értéklehetőséget hord magában. „A precizitás monotóniájá”-nak szépségét, melynek során ha a megtervezett forma pontos betöltése szinte az érzések iránti közöny hangulatát kelti is, egyúttal „csodálatosan erősíti annak a fáradt közönynek hangulatát, ami érzéseinek belsejét jellemzi”. Csakhogy ennek az intim szépségnek élvezéséhez olyan fölös erő kell a műélvezőben is, mely intenzitást tud adni az árnyalatokra szűkülő figyelemnek.

FRIED ISTVÁN

Aquincumi korcsmában

BEVEZETÉS TÓTH ÁRPÁD VERSÉNEK VILÁGÁBA

Október 7-én jelent meg a költemény, a Zilahy Lajos által szerkesztett Kis Krónika című hetilapban, a kézirat tanúsága szerint szeptember végén írta a költő. Az 1919-es viszonyokat érzékelteti a kis formátumú lap címdalának jobb felső részén található megjegyzés: „Censurat: Solomonescu.” Teljes joggal szól Kardos László az egyébként meglepő kurtán-furcsán, épp csak említett vers valóban szembeötlő vonásáról, a „nemzethalál kölcseys záróképé”-ről (a *Zrínyi második énekére* célozva), ám nem állítja abba a tekintélyt parancsoló sorozatba, amelybe Kölcsey és Vörösmarty költeményei (például a *Szózat*), Széchenyi István több megnyilatkozása és nem utolsósorban Ady Endre versvallomásai tartoznak. Nevezetesen a herderi „jóslat”-tól megdőbbsent magyar költők látomásversei közé. Ez a költői hagyomány Ady Endrénél a személyes – partiumi – élmény hitelességével és iszonyú sejtésekkel párosult. Hogy a *Szózat* Babits Mihálynak az 1920-as esztendőben kiadott versében (*A könnytelenek könnyei*) szintén jelen van, hogy a népek hazájához, a nagyvilághoz ekkor sikolt Kosztolányi Dezső, azt szintén Kardos László emeli ki mint a Tóth Árpád-költemény környezetét. Ehhez a magunk részéről annyit tennénk hozzá, hogy Kosztolányitól a Nyugat 1919. decemberi számában megjelent, ám már szeptemberében írt *Jajveszékeltő a magyar romokon* című költeményét, valamint az ugyanott Babbitstól publikált Dante-fordításrészletet, a *Purgatórium* hatodik énekét is meg kell említenünk; és aligha hagyhatjuk figyelmen kívül az október elsején, Szegeden napvilágot látott Juhász Gyula-verset, amely a Tóth Árpádéhoz hasonló jövőt vizionál, a múlt gyászos eseményeinek kérlelhetetlen felsorolása után:

*Rodostó, Döbling, Majtény, Világos,
Minden sötét lesz és a vége gyászos.
(Gyász)*

A szó hatalmába, az irodalomba fogóztak az irodalom tudósai, miután felidéztek a kikerülhetetlennek tetsző összeomlást. Papp Ferenc, Kemény Zsigmond későbbi monográfusa, a budapesti Filológiai Társaság 1919. március 29-én tartott közgyűlésén – többek között – ezt olvasta föl titkári jelentésében:

„Ha részekre szakad országunk, az irodalom lesz az egyik összetartó erő,